

7. Матрос Д. Ш., Полев Д. М., Мельникова Н.Н. Управление качеством образования на основе новых информационных технологий и образовательного мониторинга. Издание 2-е, исправленное и дополненное. – М.: Педагогическое общество России, 2001. – 128 с.

8. Мониторинг якості освіти: становлення та розвиток в Україні: Рекомендації з освітньої політики / під заг. ред. О.І. Локшиної. К.: «К.І.С.», 2004. – 160 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Мазур Наталія Петрівна – викладач кафедри інформаційних технологій та математичних дисциплін Київського університету імені Бориса Грінченка.

Олена НІКІТИНА (Кіровоград, Україна)

ДОСЛІДНИЦЬКІ ВМІННЯ І НАВИЧКИ В СКЛАДІ ОПЕРАЦІЙНОГО КОМПОНЕНТА НАВЧАЛЬНО ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

В статті розглянуто значення дослідницької діяльності для повноцінного розвитку молодшого школяра в умовах компетентнісного та діяльнісного підходів до змісту початкової освіти. Охарактеризовано основні дослідницькі вміння і навички, які входять до операційного компонента навчальної діяльності учнів школи I ступеня.

Ключові слова: діяльність, пошукова діяльність, пізнавальна діяльність, дослідницька діяльність, навчально-дослідницька діяльність, загальнонавчальні вміння та навички, дослідницькі вміння, компетентнісно-діяльнісний підхід, молодший школяр.

The article is considered the importance of research activity for the full development of children of primary school in terms of competence and activity approaches to the content of primary education. The basic research skills which are included in the operational component of the studying activity pupils of primary school are characterized.

Keywords: activity, search activity, cognitive activity, research activities, studying and research activities, general studying skills, research skills, competence and activity approach, junior pupil.

Постановка проблеми. Одним із головних завдань змісту початкової загальної освіти є здобуття учнями різнобічного досвіду діяльності, а не просто оволодіння знаннями. Ці вміння формуються на засадах компетентнісно-діяльнісного підходу, згідно якого, учень, вчиться сам розуміти, що він робить, як і наскільки успішно йому це вдається. Під час організації розгорнутої навчальної діяльності, чи формування окремих її компонентів, в сучасній початковій школі активно використовується дослідницький метод навчання, який сприяє формуванню дослідницьких умінь.

Мета дослідницької діяльності полягає в оволодінні учнями функціональним навиком дослідження як універсальним способом освоєння дійсності, розвитку здатності до дослідницького типу мислення. Відбувається активізація особистісної позиції школяра в навчально-виховному процесі на основі отримання суб'єктно нових знань – самостійно здобутих знань, які є новими і мають особистісне значення для конкретного учня.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі формування в молодших школярів навчально-дослідницької діяльності присвячено наукові праці В. Андреева, Т. Байбари, Н.Бібік, В. Давидова, Л. Занкова, О. Савенкова, Я. Кодлюк, В. Паламарчук, О. Савченко, Т. Чернецької та ін.

Мета написання статті полягає у вивченні особливостей дослідницьких умінь та визначенні їхнього місця в структурі операційного компонента навчальної діяльності учнів початкової школи.

Вклад основного матеріалу. Важливим завданням початкової загальної освіти є формування загальнонавчальних умінь і навичок, рівень засвоєння яких значною мірою зумовлює успішність подальшого навчання. Основний результат освіти розглядається як досягнення учнями нових рівнів розвитку в процесі оволодіння ними універсальними способами дій та способами діяльності, що є специфічними для досліджуваних предметів. Реалізація дослідницького підходу в освітньому процесі вимагає його нової організації на основі планування спільної діяльності вчителя та учнів.

У дослідженнях багатьох педагогів і психологів зазначається, що оригінальність мислення, вміння співпрацювати, а також творчі навички школярів найповніше виявляються та успішно розвиваються в діяльності, а особливо в тій, яка має дослідницьку спрямованість. Цей факт є актуальним для учнів початкової школи, адже в цьому віці навчальна діяльність стає провідною і визначає розвиток основних пізнавальних особливостей молодшого школяра. Така якість особистості, як дослідницький інтерес, особливо властива дитині, яка щойно приходить до школи.

Дослідницька діяльність – вид інтелектуально-творчої діяльності, здійснюваної на основі пошукової активності та дослідницької поведінки. Процес здійснення такої діяльності включає аналіз навчальної ситуації (задачі, проблеми), прогнозування майбутніх та аналіз отриманих результатів, моделювання та реалізацію навчальних дій, а також корекцію дослідницької поведінки.

Пошукова активність виникає внаслідок нестандартної ситуації, яка вимагає вирішення. Вона може бути спрямована на зміну проблемної ситуації або свого ставлення до неї. Цей процес лежить в

основі дослідницької поведінки. Головна ознака нестандартної ситуації, яка активізує пошукову активність – це об'єктивна неможливість задовольнити потреби особистості звичними, автоматизованими способами.

Представники психологічної науки розглядають дослідницьку поведінку як прояв життєвої активності, що виконує функцію розвитку. В контексті дослідницької поведінки, творчість людини виступає найбільш яскравим її проявом. Багато психологів і педагогів відзначають важливість дослідницької поведінки для розвитку й саморозвитку особистості. Постійним стимулом для розвитку розумових здібностей молодших школярів є їхня природна допитливість. Якщо в процесі навчання відсутня пошукова активність, то це може стати причиною нездатності особистості розв'язувати нестандартні ситуації [9].

У статті «Навчальне середовище як чинник стимулювання дослідницької діяльності молодших школярів» О. Я. Савченко зазначає, що розвивальний вплив навчального середовища стає більш помітним, за умови, якщо дитина вступає з ним в активний пізнавальний контакт, який набуває продуктивної взаємодії. Дослідницька діяльність у початковій школі є широким за змістом і різномірним за типом пізнання, тобто здійснюється практично й теоретично.

Молодший школяр проявляє дослідницьку позицію по-різному: під час спостереження й дослідів у природі, в своєму розумінні прочитаного тексту, уявному діалозі з його автором, власноручному створенні виробу, придумуванні нового способу розв'язування задачі, знаходженні нової інформації для проєкту, аналогії між віддаленими явищами, ознаками тощо. Сильна дослідницька позиція поступово впливає на ставлення дитини як до навчання, так і до повсякденного стилю життя. В такому разі можна говорити, що у неї розвивається дослідницька поведінка, яка яскраво виявляється в будь-якому середовищі [8: 46-47].

В науковій літературі зустрічаються різноманітні тлумачення дослідницької поведінки, зокрема: *дослідницька поведінка*¹ – пошук інформації (Поддяков О. М.) [4]; *дослідницька поведінка*² – вид поведінки, що ґрунтується на основі пошукової активності й спрямований на вивчення нестандартного об'єкта або вирішення нетипової ситуації (Савенков О. І.) [7].

В розвитку ключової компетентності вміння вчитися пріоритетне значення має система загальнонавчальних умінь і навичок для 1 – 4 класів. Сьогодні принциповим є те, що до них також належать такі вміння учнів: працювати з навчальним обладнанням, виконувати елементарні дослідження, брати участь у різних видах проєктної діяльності, моделювати й прогнозувати результати, висловлювати рефлексивні судження, працювати з різними джерелами інформації та відтворювати її з елементами логічної обробки тощо.

Здійснення дослідницької діяльності передбачає оволодіння комплексом дослідницьких умінь, способів та прийомів дослідницької діяльності: вміння бачити проблеми; вміння висувати гіпотези; вміння спостерігати; вміння проводити експерименти; вміння давати визначення поняттям та ін.

Природне прагнення дитини до самостійного пізнання навколишнього світу лежить в основі дослідницького підходу до навчання. Формування готовності та здатності учня самостійно, творчо оволодівати новими способами діяльності – є метою дослідного навчання.

Мета вчителя початкової школи в контексті реалізації дослідницького підходу полягає в створенні умов для повноцінного формування й розвитку дослідницьких умінь молодших школярів у процесі здійснення навчально-дослідницької діяльності. Досягнення мети забезпечується вирішенням завдань, які стоять перед вчителем: розвивати в учнів навички та вміння логічно й творчо мислити; знайомити учнів з методами наукового пошуку, їх застосуванням у власному дослідженні; навчати грамотно оформлювати свою роботу; вчити використовувати ІКТ; формувати досвід публічного виступу, сприяти формуванню культури мовлення.

Основними методами організації навчальної діяльності в умовах дослідницького методу є: ігровий, проблемний, евристичний, дослідницький. Стимулюванню навчально-дослідницької сприяють: проєктна діяльність на уроках і в позакласній роботі, використання пошукових, проблемних методів, організація самостійної роботи учнів з використанням інтерактивних технологій тощо.

У молодшому шкільному віці розвиваються психічні новоутворення, які забезпечують подальше засвоєння системи наукових понять і розвиток теоретичного мислення. Функція дослідницького навчання для учнів початкової школи полягає в збереженні дослідницької поведінки школярів як засобу розвитку пізнавального інтересу та становлення позитивної мотивації до навчальної діяльності.

Здійснення дослідницької діяльності сприяє становленню учня як суб'єкта навчально-виховного процесу. В методиці проведення дитячих досліджень педагог О. І. Савенков окреслює такі основні етапи дослідницької діяльності:

1. Виділення та постановка проблеми.
2. Формулювання гіпотез.
3. Пошук шляхів вирішення (обґрунтування гіпотези, збір і вивчення матеріалів).
4. Формулювання висновків (узагальнення, класифікація, систематизація).
5. Представлення результатів дослідницької діяльності [6].

Аналіз цих етапів свідчить, що вони близькі до етапів навчальної діяльності, а здійснення кожного з них забезпечують відповідні навчальні дії, які мають дослідницький характер. Формами організації дослідницької діяльності є індивідуальне, групове або колективне дослідження, тому можливості формування загальнонавчальних умінь також є необмеженими. В результаті проведених досліджень дитина отримує не тільки нові знання, але й переживання, особистий досвід практичної діяльності, вона аналізує свою діяльність, а тому в неї формуються рефлексивні вміння.

Таким чином, організація дослідницької діяльності молодших школярів дозволяє формувати дослідницькі вміння, які пов'язані з загальнонавчальними вміннями й навичками, а саме:

1. Навчально-організаційні вміння та навички (вміння організувати сам процес вирішення задачі; планувати діяльність, розраховувати час, ресурси).

2. Пошукові (дослідницькі) вміння (вміння самостійно висувати ідеї, знаходити спосіб дії, застосовувати знання з різних галузей; самостійно знаходити відсутню інформацію в інформаційному полі; вміння формулювати гіпотези і встановлювати причинно-наслідкові зв'язки).

3. Рефлексивні вміння (вміння сприйняти задачу, для вирішення якої недостатньо знань; вміння відповідати на запитання: чого потрібно навчитися для вирішення поставленого завдання; вміння аналізувати хід та результати власної діяльності).

4. Комунікативні вміння (вміння слухати, отримувати інформацію (не перебивати, уважно й шанобливо слухати виступаючого); вміння виявляти ініціативу в спілкуванні, обмінюватися інформацією (враховувати точки зору інших учнів, звертатися із запитанням до вчителя; вміння керувати голосом (говорити чітко, регулювати гучність, силу голосу залежно від ситуації; вміння адресувати своє висловлювання (звертаючись до будь-кого, намагатися дивитися на нього і вживати в своїй промові займенника «ти», «ви», а не «він (вона)» і «вони»); вміння висловлювати свою точку зору (зрозуміло для всіх формулювати свою думку, аргументовано її пояснювати і доводити); вміння домовлятися, знаходити компроміс (обирати в саме правильне, раціональне, оригінальне рішення, міркування).

5. Презентаційні вміння (навички монологічного мовлення; вміння впевнено тримати себе під час виступу і відповідати на незаплановані питання; вміння використовувати різні засоби наочності при виступі; артистичні вміння тощо).

6. Проектні вміння (вміння прогнозувати, представляти кінцевий продукт, результат роботи (Що я хочу зробити, придумати, дізнатися? Як це буде або може виглядати?); вміння аналізувати наявні можливості та ресурси для виконання діяльності (Що у мене є для роботи і чого не вистачає? Яка потрібна інформація, матеріали, інструменти, технічні засоби?); вміння скласти план своєї роботи і слідувати йому) [1; 2; 6].

Дослідження сприяють розумовому розвитку молодших школярів, адже побачене на власні очі під час заняття викликає в дітей бажання не тільки запам'ятати явище, а й пояснити його. В процесі пошуку відповіді на ключове запитання «Чому?» учні аналізують, систематизують, порівнюють факти, роблять узагальнення й висновки, що розвиває пам'ять та логічне мислення [5: 3]. Перераховані навчальні дії складають основу загальнопізнавальних умінь. Ці вміння прямо пов'язані з навчальною діяльністю, складають її основу, внутрішньо організують і реалізують її. Загальнонавчальні вміння відображають різні сторони життєдіяльності дитини: пізнавальну, практичну, комунікативну. Вони забезпечують чітку структуру змісту процесу постановки та вирішення навчальних завдань. Елементарні розумові операції (виділення ознак, розчленування поняття, диференціювання суттєвого й несуттєвого, первинне узагальнення тощо) – це азбука мислення. В основі всіх загальнопізнавальних умінь (їх ще називають загальнологічним, інтелектуальними, мислительними вміннями; пізнавальними прийомами, прийомами розумової праці тощо) лежать процеси *аналізу* і *синтезу*. Уміння вважається сформованим, якщо учень знає сутність даного способу дії і вміє ним самостійно користуватись.

Важливою мислительною операцією, що входить до складу загальнопізнавальних умінь є *виділення ознак* предметів і явищ. Користуючись ознаками, дитина в подальшому зможе оволодіти фактично всіма загальнопізнавальними вміннями, оскільки вони пов'язані з виділенням ознак.

Протилежні за змістом мислительні операції – *аналіз* і *синтез*, взаємопов'язані між собою. Теоретичний рівень формування даних умінь вимагає розуміння дітьми сутності кожного з них та здатність скористатися ними на практиці. *Аналіз* – це розкладання цілого на частини. Проаналізувати предмет чи явище – означає виділити їх ознаки. Аналіз як розумове вміння – це мислене розчленування на частини навчального матеріалу, завдання, ситуації тощо. *Синтез* – з'єднання виділених аналізом частин (ознак) предмета або явища у ціле. Ця логічна процедура майже завжди здійснюється одночасно з аналізом або як складник інших способів навчально-пізнавальної діяльності (узагальнення, класифікації, систематизації, формулювання висновку тощо).

Порівняння – це розкриття в запропонованих об'єктах, предметах, явищах спільного й відмінного. Воно буває: повне (спільне й відмінне), неповне (лише спільне або відмінне), однолінійне та комплексне (за декількома лініями).

Уміння *виділяти головне* вимагає від молодших школярів складної роботи мислення, без якої не може бути сформоване жодне поняття чи спосіб дії. Дане вміння передбачає таку послідовність дій: аналіз об'єктів; розрізнення істотних і неістотних ознак; узагальнення істотних ознак; формулювання висновку; усвідомлення способу виконання завдань.

Важливим умінням цієї групи є вміння групувати та класифікувати об'єкти. *Групування* – розподіл множини об'єктів на групи за обраною підставою – загальною для кожної групи ознакою. Необхідно дотримуватись правил: уважно розглянути об'єкти; визначити ознаки кожного; обрати підставу (спільну ознаку); поділити об'єкти на групи за обраною підставою. *Класифікація* – розподіл об'єктів по класах на підставі подібності й розбіжності між ними, з умовою, що кожен клас займає певне місце. Операційний склад даного уміння: вибір підстави; поділ на класи за обраною підставою; віднесення об'єкта до певного класу; перевірка проведеної класифікації.

Рівень пізнавальної діяльності в цілому визначає *вміння узагальнювати* – об'єднувати словом чи реченням найважливіші ознаки, предмети, думки. Це вміння передбачає таку послідовність дій: аналіз ознак об'єктів; встановлення між ними взаємозв'язків за допомогою порівняння; виділення головних ознак; їх об'єднання словом чи реченням; формулювання загального висновку; усвідомлення способу виконання завдання.

Оволодіти вмінням *установлювати причинно-наслідкові зв'язки* спроможний учень, який вже має достатній досвід різнобічного аналізу об'єктів, порівняння, виділення головних ознак і суттєвих зв'язків з позиції «причина – наслідок». *Причина* – це те, що відбувається раніше, зумовлює зміни – *наслідки*, які є обов'язковими і необов'язковими. Визначення причинно-наслідкових зв'язків доцільно здійснювати в такій послідовності: визначення, між чим саме треба встановити зв'язок; пошук і пояснення причини факту, явища подій; знаходження й пояснення наслідків; зіставлення причини наслідку; висновок; фіксація уваги на способі виконання завдання.

Уміння *доводити* та *спростовувати* може виступати і як самостійна дія, і як завершальний елемент виконання будь-якого завдання. Довести – означає підтвердити думку, а заперечити – спростувати її за допомогою добре відомого або очевидного. Застосування цього вміння вимагає такої послідовності: встановлення мети доведення; виділення істотних ознак одиничного об'єкта; зіставлення їх з істотними ознаками тези, що доводиться; пошук фактів, що підтверджують чи заперечують загальне пояснення; висновок про підтвердження чи спростування судження; фіксація уваги на способі доведення.

Висновки. Залучення дитини до навчально-дослідницької діяльності сприяє розвитку її пізнавальної активності, викликає позитивні емоції за результатами здійсненої навчальної роботи, значно підвищує самооцінку учня. Інтелектуальний, творчий розвиток школярів залежить від створених вчителем умов, використаних методів та прийомів організації навчально-дослідницької роботи, вміння педагогічного керівництва цим процесом тощо. Вчитель початкової школи має чітко розуміти сутність навчальних дій, які складають процесуальну основу такого виду діяльності, правильно й раціонально організувати роботу з формування комплексу загальнонавчальних і дослідницьких умінь з метою ефективного здійснення навчально-дослідницької діяльності молодшими школярами.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Груніна Г. М. Організація творчої та пошукової діяльності учнів / Г. М. Груніна // Завучу. Усе для роботи. – 2013. – № 13 – 14. – С. 18 – 23.
2. Как проектировать универсальные учебные действия в начальной школе: от действия к мысли: пособие для учителя / [А. Г. Асмолов, Г. В. Бурменская, И. А. Володарская и др.]; под ред. А. Г. Асмолова. – М.: Просвещение, 2008. – 151 с.
3. Карпов А. О. Исследовательское образование: ключевые концепты / А. О. Карпов // Педагогика. – 2011. – № 3. – С. 20 – 30.
4. Поддьяков А. Н. Исследовательское поведение. Стратегии познания, помощь, противодействие, конфликт / А. Н. Поддьяков. – М.: МГУ, 2000. – 187 с.
5. Ромась Л. Науково-дослідницька діяльність у початкових класах / Л. Ромась // Початкова освіта. – 2013. – № 15 (квітень). – С. 2 – 11.
6. Савенков А. И. Методика исследовательского обучения младших школьников / А. И. Савенков. – Самара: Издательство «Учебная литература», 2004. – 80 с. / [Электронный ресурс]: <http://www.pedlib.ru>.
7. Савенков А. И. Содержание и организация исследовательского обучения школьников / А. И. Савенков. – М.: «Сентябрь», 2003. – 204 с.
8. Савченко О. Я. Навчальне середовище як чинник стимулювання дослідницької діяльності молодших школярів / О. Я. Савченко // Наукові записки Малої академії наук України. – 2012. – № 1. – С. 41 – 49.
9. Талызина Н. Ф. Педагогическая психология: Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений / Н. Ф. Талызина. – М.: Издательский центр «Академия», 1998. – 288 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Нікітіна Олена Олександрівна – аспірантка кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.